

Dr Bojan Spaić*
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
ORCID: 0000-0002-8887-9683

TEHNIČKA I INSPIRATIVNA FILOZOFIJA PRAVA: ADVOKATSKO RASUĐIVANJE I VEŠTAČKA INTELIGENCIJA**

SAŽETAK: U članku se razmatra odnos između filozofije prava i pravne prakse. Tvrdi se da je filozofija prava mišljenje o pravu koje može imati karakter inspirativnog mišljenja i tehničkog mišljenja. I jedan i drugi oblik filozofije prava mogu komunicirati s pravnom praksom, ali je samo tehnička filozofija prava u stanju da odgovori na konkretne pravne probleme. Pristup tehničke filozofije prava se u članku ilustruje razmatranjem advokatskog rasuđivanja i veštačke inteligencije. Članak zaključuje razmatranjem značaja filozofije prava za pravnu praksu.

Ključne reči: filozofija prava, pravna praksa, tehničko mišljenje, inspirativno mišljenje, pravno rasuđivanje, veštačka inteligencija

UVOD: FILOZOFIJA PRAVA I PRAVNA PRAKSA

Filozofija prava je mišljenje o pravu. Kad god mislimo postavljajući pitanje na koje pravni tekstovi jednog pravnog sistema nemaju odgovor, rasuđujemo filozofski. Filozofski rasuđujemo i kada osporavamo filozofiju prava

---

* e-mail: bojan.spaic@ius.bg.ac.rs, vanredni profesor.

** Rad je primljen 30. 9. 2024, a prihvaćen je za objavljivanje 29. 4. 2025. godine.

i njen značaj za pravo. U najvećem broju slučajeva to mišljenje pravo smešta u kontekst kolektivnog intencionalnog delovanja i pojedinačnog odnosa prema određenom pravnom sistemu. Filozofija prava ocrtava konture tog konteksta kada, primera radi, kaže 1) da se pravni subjektivitet može pripisati svemu ukoliko postoji neki vredan cilj koji se time postiže,¹ ili da, opet primera radi, 2) sudija odlučuje na osnovu prava podležući uticajima institucionalnih, neformalno normativnih i epistemičkih determinanti sudijskog rasuđivanja.²

Uveren sam da je ovo što sam izgovorio istinito. Istovremeno je bilo kome, pa i nekome ko se bavi pravnom praksom, potpuno nerazumljivo. Da bi filozofsko-pravno mišljenje istinski i neposredno komuniciralo sa pravnom praksom neophodno je da se ispune dva osnovna uslova:

1) Potrebno je da filozofiju pokreću teme koje imaju izvor u pravnoj praksi i koje su pravnoj praksi bliske. Filozofija prava i jeste teorijska disciplina koja pokušava da objasni jednu određenu praksu koju nazivamo pravnom. Ako je pokreću teme koje nisu na bilo koji način povezane s praktičnim pravnim problemima ona postaje nalik sholastičkim raspravama koje su imale vrednost, ali i jaku tendenciju da se pretvore u sitnu pedanteriju i cepanje dlake na dva dela.

Pravniku, naime, može biti interesantno neko filozofsko pitanje i rasprava koja nema neposredne veze sa praktičnim problemom prava, pravne prakse ili pravne nauke. No u tim situacijama pravnik ne pristupa problemu kao pravnik, u tom određenom svojstvu, već u svojstvu filozofa amatera. Filozofu prava, takođe, može biti interesno neko pitanje iz istorije filozofije. No filozof prava tada ne postupa u tom svojstvu, već u svojstvu istoričara ili istoričara filozofije. U oba slučaja, i pravnik i filozof izlaze iz okvira koji diktira pravni problem i gube svoj specifični predmet bavljenja ili istraživanja.

2) Potrebno je da filozofija svoje nalaze o pravnoj praksi i njenim problemima izlaže na način koji je razumljiv pravnicima. Za mišljenje o pravu je često neophodan pojmovni aparat koji samim pravnicima nije dostupan. Dobar pravnik vlada terminima, definicijama i institucijama u okvirima pravnog sistema. No objašnjenje, opravdanje i kritika prava, podrazumevaju skoro bez izuzetka metodologiju i pojmove koje ne možemo pronaći u okvirima prava. Pravnik, tako, može veoma dobro unutarstemske obrazložiti pojam *krivice* i *kazne*, ali se krivica i njena veza sa kaznom ne mogu objasniti bez temeljnih etičkih, epistemoloških i ontoloških razmatranja koja se katkad zasnivaju i na empirijskim znanjima društvenih i prirodnih nauka. Na sličan način, *obaveza* jeste dobro poznat pojam svakom civilisti, ali je njeno obrazloženje nemoguće ako ne istupimo iz okvira pravničkog pojmovnika i pravnih načina rasuđivanja.

¹ Kurki, V. (2019). *Theory of Legal Personhood*. Oxford University Press.

² Spaić, B. (2020). *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

No, filozofsko-pravno istupanje iz pojmovne aparature pravnika i prava, sa sobom nosi ozbiljnu opasnost. Kao i svaka disciplina i filozofija ima svoj pojmovnik koji je za pravnika stran, previše stručan, udaljen od konkretnog spora, stanovišta i pravnog problema. Istina, kao i pravo, i filozofija postavlja zahtev za pojmovnom strogošću i preciznošću. No, za razliku od prava, izražavanje te pojmovne strogosti i preciznosti ne podleže sudu autoritativnih institucija, već autoritetu filozofske i naučne zajednice. Komunikacija između prava i filozofije jeste stoga već na prvom koraku problematična. Ona, naime, zahteva ili detaljno upoznavanje pravnika sa filozofijom i njenom terminologijom, ili temeljno i trajno nastojanje filozofa prava da filozofske uvide prevede u jezik koji je pravniku svojstven.

U shvatanju filozofije prava koje zastupam, epistemička, intelektualna dužnost filozofa prava jeste da svoje znanje prenese pravniku na način koji je pravniku blizak i razumljiv, rečnikom koji je dovoljno stran da pobudi interesovanje i dovoljno prislan da ne proizvede zbuđenost i odbojnost. Filozofi po pravilu zaziru od tog rečnika jer im nije svojstven, a ponekad i zbog toga što smatraju da jednostavnost trivijalizuje filozofski problem. Pitanje stila izlaganja filozofskih problema jeste, uostalom, sasvim različito od pitanja istinitosti filozofskog uvida. No ako je rečnik filozofije potpuno nerazumljiv praksi, filozofija prava gubi kontakt sa tom istom praksom koja je upravo i predmet filozofskog razmatranja.

Ovaj rad ima dva dela. U prvom delu ću se pozabaviti razlikom između tehničkog i inspirativnog filozofsko-pravnog mišljenja, uz tvrdnju da je tehničko filozofsko-pravno mišljenje neposredno značajno za pravnu praksu. U drugom delu rada ću se posvetiti dvama filozofsko-pravnim pitanjima – advokatskim rasuđivanjem i veštačkom inteligencijom – da bih ilustrovao pristup filozofiji prava koji zagovaram.

TEHNIČKO I INSPIRATIVNO MIŠLJENJE O PRAVU

Svako mišljenje o pravu postiže neki cilj. S obzirom na cilj koji se mišljenjem postiže razlikujemo *inspirativno* i *tehničko* mišljenje. *Inspirativno* mišljenje je orjentisano na to da kod auditorijuma probudi neku emociju za koju se nadamo da može da usmeri auditorijum u poželjnom pravcu mišljenja i delovanja. *Tehničko* mišljenje je orjentisano na to da reši neki problem. Pretpostavka inspirativnog mišljenja jeste vladanje veštinom retorike, poznavanje individualne i socijalne psihologije, koja može proizvesti efekat kod auditorijuma kom se govori. Pretpostavka tehničkog mišljenja je faktičko, činjenično, naučno znanje o problemu koji se rešava. Nekada je moguće rešiti problem

slučajno, bez dovoljnog znanja o njemu. No, po pravilu, što više znamo o problemu to su veće šanse da ćemo pravilno izabrati sredstva kojima se taj problem rešava.

Inspirativno mišljenje je uvek u modi. Zvuči učenije, deluje otmenije, milozvučnije je i popularnije, prigodno za velike skupove. Pre par godina je jedna pravosudna obrazovna institucija iz regiona radila istraživanje među pravosudnim profesijama, posebno sudijama, o tome koji bi im nastavni kurs bio najpotrebniji i najkorisniji. Istraživanje je pokazalo da postoji pretežna, čak dominantna potražnja za kursovima koji se tiču vrednosti. Sudije su uglavnom tvrdile da im u obrazovnom smislu nedostaju učenja o pravdi, slobodi, nepristrasnosti, jednakosti, pravnoj sigurnosti i svemu onome što se razmatra u okviru aksiologije prava.

Rečju, sudije su od nastavnika želele da čuju uglavnom inspirativno mišljenje o pravu. U odgovorima niko nije ni pomenuo kurseve o pisanju presuda, tumačenju prava, razmatranje nomotehničkih detalja, činjenično rasuđivanje, pisanje podnesaka, tužbi i žalbi, rešavanje teških slučajeva, otpor političkim i drugim uticajima. Opet rečju, niko nije ni pomenuo nastavu koja se tiče tehničkog mišljenja koje ima potencijal da nas usmeri u rešavanju onih problema zbog kojih pravosuđa naše i okolnih zemalja već decenijama obitavaju – prostoru koji se u religijsko-mitskim narativima nalazi između pakla i raja. Uz rekordno nisko poverenje u sudijsku profesiju, neverovatno visoku percepciju korumpiranosti pravosuđa, političkim postavljenjima sudija koja jedva da se kriju od očiju javnosti, sudijsko očekivanje kursa iz aksiologije je farsično, montipajtonovsko. Priča o pravdi, jednakosti i slobodi pravosuđu u našem kontekstu je kao da davljeniku, na njegove vapaje da ga izbavite iz vode, pomognete tako što ćete mu dobaciti buket cveća.³

I tehničko i inspirativno filozofsko-pravno mišljenje mogu uspešno da komuniciraju sa pravnom praksom, pod uslovom da se uobličie na odgovarajući način. No njihova polazišta i njihovi ishodi jesu značajno različiti. Kada kažemo „advokatska se bave plemenitom profesijom čiji je cilj da se ostvari društvena pravda” i „advokati rade u interesu svog klijenta i u sopstvenom interesu,” obe tvrdnje na prvi pogled zvuče uverljivo na visokom nivou opštosti. One su ipak bitno različite. Tehničkom mišljenju je stalo do stvarnosti pravne profesije, dok je inspirativnom mišljenju stalo do ideala pravne profesije.

---

³ Najverovatnije objašnjenje rezultata ove ankete jeste da sudije izražavaju želje koje misle da bi trebalo da imaju, a ne one želje koje zapravo imaju. Ozbiljnija sociološka istraživanja eliminišu ovaj efekat korišćenjem kontrolnih pitanja, a sam efekat socijalna psihologija zove *pristrasnost društvene poželjnosti*. Grimm, P. (2010). „Social Desirability Bias”. J. Sheth, & N. Malhotra (Eds.), *Wiley International Encyclopedia of Marketing. Hoboken*, 430. NJ: John Wiley & Sons.

No, ako se filozofija prava bavi isključivo idealom pravne profesije a pravna profesija trajno odstupa od tog ideala, inspirativno mišljenje može biti vredno ali je praktično jalovo jer je daleko od stvarnosti prakse kojom se bavi. Savremena filozofija prava upravo zbog toga nije zadovoljna inspirativnim mišljenjem, već nastoji da jedan deo svojih razmatranja učini upotrebljivim za pravnu praksu. Upravo su rezultati tog nastojanja, ono što nazivam tehničkim mišljenjem.

Savremena filozofija prava u Srbiji (mada preciznije, na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu) nije zadovoljna inspirativnim mišljenjem. Tehničko-filozofsko mišljenje o pravu ima svoj *predmet* i svoj *metod*. *Predmet* jeste pravna praksa onakva kakva ona jeste. To nije idealizacijom osakaćena pravna praksa u kojoj se naziru samo najznačajnije vrednosti jedne profesije, spekuliše se o tome kakva bi profesija mogla da bude da bi se prigovaralo članovima esnafa što ne dobacuju do tog ideala, te da bi se prirodno pravo konačno formulisalo kao profesorsko pravo koje svoj život počinje i završava u zidovima pravnog fakulteta i pravosudnih akademija. Naprotiv, reč je o praksi onakvoj kakvu susrećemo u životu prava, sa svim njenim devijacijama i ispravkama, usponima i padovima. *Metod* kojim se dobija predmet jeste analitički metod kojim se 1) adresiraju osnovne intuicije na kojima se pravna praksa zasniva, a time i osnovni problemi te pravne prakse, 2) nalaze pravne nauke koje tematizuju pravni poredak u njegovim različitim aspektima, 3) nalaze empirijske nauke o pravu i pravnoj praksi.

Taj realistički i analitički pristup diktira filozofiji prava da se, umesto sistematizacije, interpretacije i konstrukcije „mrtvog slova na papiru”, posveti 1) ontološkim pitanjima prirode društvenog i individualnog života na kojima se zasniva pravna regulacija, a) socijalnim i sociološkim pitanjima zasnovanosti prava u društvenoj stvarnosti koja pravo stvara, b) važenju prava u toj i takvoj društvenoj stvarnosti, c) njegovom odnosu sa drugim pravilima tog društva i 2) epistemološkim pitanjima a) pravnog rasuđivanja i njegove prirode b) pravnog tumačenja i njegovih determinanti, c) činjeničkog rasuđivanja, uverenjima i njihovoj verovatnosti. Potonja filozofija prava se čak bavi pitanjem mogućnosti rasuđivanja od strane veštačke inteligencije, delatnosti bez istinske ljudske inteligencije i sličnim temama.

Predmetna i methodska usmerenja su u savremenoj filozofiji prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu dovela do didaktičkih, naučnih i kritičkih promena za trenutnu generaciju nastavnika i studenata. **Didaktičke** promene podrazumevaju da na časovima filozofije prava i srodnih predmeta na Pravnom fakultetu gostuje daleko više sudija, advokata i tužilaca u odnosu na ostale predmete. No oni ne gostuju da bi dopunili teorijsko znanje studenata, već da bi govorili o onome o čemu najbolje znaju – svom praktičnom delanju u okviru prava i svom oblikovanju prava. Takođe, posle diplomске studije

filozofije prava upisuju i pravnici praktičari koji nastoje da filozofski utemelje i usmere svoje bavljenje pravom, razmatrajući pitanja rasuđivanja i tumačenja. **Naučne** promene znače da se pravu pristupa analitički i realistički, polazeći od pravne prakse kakva ona zaista jeste na osnovu pravne nauke i empirijskih nauka a ne od njenih inspirativnih idealizacija. Pritom su naučni problemi 1) diktirani praktičnim problemima s kojima se pravna praksa suočava, a njihovo razmatranje 2) ima za cilj da utvrde mogućnosti koje stoje na raspolaganju pravnicima prilikom obavljanja njihovog praktičnog posla. **Kritičke** promene podrazumevaju da se sudovi o vrednosti savremene filozofije prava zasnivaju na najboljem naučnom i filozofskom objašnjenju stvarnosti prava, tj. pravne prakse. Praksa se ne samerava na osnovu idealne slike pravnik, pravnog sistema, suda, tužilaca, već se identifikuju njeni problemi, etičke i dijanoetičke greške, kognitivne i druge pristrasnosti.

Inspirativno mišljenje je vredno kada su pojedinačni pravnik, deo pravne profesije ili celokupna pravna profesija u krizi, i kada je potrebno na emotivno inspirativan način pobuditi volju za vladavinom prava i pravdom. Baviću se specifičnim tehničkim mišljenjem savremene filozofije prava u Srbiji.

TEHNIČKO-FILOZOFSKI POGLED NA ADVOKATSKO RASUĐIVANJE

Za razliku od pravne nauke u Srbiji koja je često ušuškana u kakvom-takvom pozitivnom pravu, a katkad ga koristi kao izgovor za zatvorenost i jalovu autarkičnost, filozofija prava razmatra one probleme prava u Srbiji koji imaju univerzalnu, naučnu vrednost. U tom razmatranju ona polazi ili od naučno utvrđenih ili od očiglednih činjenica.

U kontekstu advokatske profesije, te činjenice su da ona u Srbiji postoji, da ima svoju tradiciju i organizaciju i da je različita od drugih pravosudnih profesija, poglavito od sudske i tužilačke profesije. Filozofija tematizuje one aspekte advokatske profesije u Srbiji, i advokatske profesije drugde, koji su univerzalni, istovetni u svim društvima koja imaju pravo i u svim vremenima. Konkretni aspekti advokatske profesije o kojima je reč mogu biti predmet razumnog sporenja. Razumno je ipak nesporno da profesija počiva na advokatskom rasuđivanju.⁴

---

⁴ Pravno rasuđivanje je predmet nebrojenih članaka i studija. Ograničiću se na navođenje samo nekih novijih radova na kojima se ovaj deo rada zasniva: Spaić, B. (2019). *Tumačenje prava u okviru hermeneutike Emilia Betija*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. Spaić, B. (2024). Evolutionary and Static Interpretation. *Research Handbook on Legal Evolution*. Edward Elgar Publishing, 341–359; Spaić, B., Isibor, R. (2024). When

Već sam natuknuo da specifično tehničko-filozofsko mišljenje objašnjava pravnu stvarnost i na osnovu najboljeg dostupnog objašnjenja pravne stvarnosti daje dobre upute za pravnu praksu. U analizi advokatskog rasuđivanja to mišljenje polazi od jednostavnog stava da je pravno rasuđivanje vrsta rasuđivanja, a da je advokatsko rasuđivanje jedna vrsta pravnog rasuđivanja. Samo rasuđivanje jeste mišljenje koje se preuzima sa ciljem donošenja nekog zaključka ili neke odluke. Pravno rasuđivanje je mišljenje koje se preuzima sa ciljem donošenja pravnog zaključka i pravne odluke. U okviru pravnog rasuđivanja razlikujemo *advokatsko rasuđivanje*, *sudijsko rasuđivanje*, *tužilačko rasuđivanje* i *rasuđivanje pravne nauke*.

Advokatsko rasuđivanje poseduje neke osnovne karakteristike pravnog rasuđivanja ali se od ostalih vrsta pravnog rasuđivanja razlikuje po cilju koji se njime namerava da postigne.⁵ *Osnovni cilj advokatskog rasuđivanja jeste da se pravni slučaj formira tako da sud donese odluku koja je u najboljem interesu advokatskog klijenta*. Osnovno filozofsko-naučno pitanje advokatskog rasuđivanja stoga jeste: Koja sredstva advokati koriste da bi formirali slučaj? Osnovno filozofsko-kritičko/evaluativno/normativno pitanje advokatskog rasuđivanja jeste: Koji je najbolji način da se sudija uveri da donese odluku koja je u interesu klijenta?

Da bismo odgovorili na prvo, filozofsko-naučno pitanje neophodne su analize pravne profesije kojima se filozofija bavi tek nakon što se njima pozabave pravna nauka, sociologija, psihologija i socijalna psihologija. Njime se neću posebno baviti u ovom radu jer smatram da nauka o advokatskom rasuđivanju nije dovoljno zrela, naročito kod nas, da ponudi solidne odgovore na koje bi se filozofija oslonila u svojim razmatranjima.⁶

Legal Interpretation is Not About Language. The Curious Case of Lidia Poët. *Journal of Argumentation in Context*, 13(1), 131–162; Spaić, B. (2020). *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Spaić, B., Dajović, G. (2016). *Pravo na obrazloženu presudu – praksa Evropskog suda za ljudska prava*. Podgorica: Centar za demokratsku tranziciju; Dajović, G. (2023). *Osnovi pravnog rasuđivanja*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Schauer, F. (2009). *Thinking Like a Lawyer*. Harvard University Press; Walton, D., Macagno, F., Sartor, G. (2021). *Statutory Interpretation*. Cambridge University Press; Beltrán, J. F., Vázquez C., (eds.) (2022). *Evidential Legal Reasoning: Crossing Civil Law and Common Law Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵ Dewey, J. (1924). Logical Method and Law. *Cornell Law Review*, 10(1), 560–572.

⁶ Drugde to nije slučaj. U pravnim porecima u kojima je uloga suda, tužilaštva i advokature daleko značajnija, empirijske nauke već decenijama istražuju modele sudijskog, tužilačkog i advokatskog rasuđivanja. Istraživanja su rezultirala brojnim studijama koje daju manje ili više precizne stavove o pravnoj profesiji: Barry, B. M. (2020). *How Judges Judge: Empirical Insights into Judicial Decision-Making* (1st ed.). Informa Law from Routledge; Cane, P., Kritzer, H. M. (eds.). (2010). *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*. Oxford University Press; Bystranowski, P., Janik, B., Próchnicki, M.,

Drugo pitanje zavisi od prvog, ali ga možemo zasnivati na ideji da je advokatsko rasuđivanje neraskidivo povezano sa rasuđivanjem sudija. *Sudij-sko rasuđivanje je vrsta pravnog rasuđivanja koje rezultira autoritativnom odlukom u pojedinačnom slučaju.*⁷ Sud rasuđuje da bi doneo tri autoritativne odluke: *autoritativnu odluku o činjenicama, autoritativnu odluku o normativnom značenju pravnog teksta i konačnu odluku u slučaju.*⁸ Da bi advokatsko rasuđivanje postiglo svoj cilj, sud treba da prihvati to rasuđivanje kao svoje, i da odluku donese upravo na osnovu koji sadrži advokatski predlog argumenata i zaključka koji iz tih argumenata slede.

Advokatsko rasuđivanje dakle predlaže 1. jedno određeno utvrđivanje činjenica, 2. jedno određeno tumačenje prava, 3. jednu određenu konačnu odluku. Određenost svake od ovih stavki se sastoji u tome što su advokatu dostupna ona shvatanja, tumačenja i odluke koje su u najboljem interesu klijenta. U pogledu *utvrđivanja činjenica* normativno možemo reći da se advokatsko rasuđivanje sastoji od 1. utvrđivanja svih poznatih činjenica, 2. razmatranja svih mogućih predstavljanja činjenica, 3. predstavljanja i argumentacije u prilog predstavljanja činjenica koje idu u prilog klijentu a koje će sud najverovatnije prihvatiti kao svoje rasuđivanje. U pogledu *tumačenja prava* normativno možemo reći da se advokatsko rasuđivanje sastoji od 1. utvrđivanja mogućih normativnih značenja pravnog teksta, 2. razmatranja mogućih značenja teksta, 3. predstavljanja i argumentacije u prilog onom

---

et al. (2022). Do Formalist Judges Abide By Their Abstract Principles? A Two-Country Study in Adjudication. *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique*, 35, 1903–1935; Keith, E., Whittington, R., Kelemen, D., Caldeira, G. A. (eds.). (2008). *The Oxford Handbook of Law and Politics*. Oxford University Press. Rachlinski, J. J., Wistrich, A. J. (2017). Judging the Judiciary By the Numbers: Empirical Research on Judges. *Annual Review of Law and Social Science*, 13(1), 203–229; Klein, D. E., Mitchell, G. (2010). *The Psychology of Judicial Decision-Making*. Oxford University Press. Sociologija prava kod nas je u skorije vreme počela da se bavi ovim pitanjima, što je rezultiralo značajnim studijama: Spaić, B., Đorđević, M. (2022). Less is More? On the Number of Judges and Judicial Efficiency. *Pravni zapisi*, 13(2), 421–445; Spaić, B., Đorđević, M. (2024). Who Works More, and Who Works Smarter?: Comparing Judicial Performance in Europe. *Pravni zapisi*, 15(1), 121–150; Đorđević, M. Đ. (2022). Between the Judiciary and Advocacy: Professional Preferences of Law Students in Serbia. *Socioloski pregled*, 56(2), 680–708; Vuković, D. (2017). Advokatura u Srbiji: Rezultati empirijskog istraživanja. *Branich, časopis za pravnu teoriju i praksu Advokatske komore Srbije*, 1–4; Mrakovčić, M., Vuković, D. (2019). Internal Crisis of Judiciary? Attitudes of Members of the Legal Professions in Croatia and Serbia Towards Judiciaries in Their Countries. *Politička misao*, 56(1), 75–105.

⁷ Spaić, B. (2020). *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

⁸ Wróblewski, J. (1992). *The Judicial Application of Law*. Springer; Spaić, B. (2020). *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

tumačenju teksta koje najviše ide u prilog klijentu i koje će sud najverovatnije prihvatiti kao svoje rasuđivanje. U pogledu donošenja konačne odluke advokat 1. utvrđene i uverljive činjenice povezuje sa utvrđenim i uverljivim tumačenjem prava da bi u najboljem interesu klijenta 2. argumentovano predložio sudu ishod spora.

Time se za potrebe ovog teksta završava *analitički posao* filozofije prava i počinje njen *kritički posao* potencijalnog usmeravanja advokatske prakse. Na osnovu prethodnog razmatranja možemo, dakle, izvesti i neke zaključke o tome šta advokat treba da zna da bi uspešno izložio razloge koji treba da uvere sud da postupi u korist klijenta.

Advokat treba da zna koja sredstva tumačenja i koje oblike rasuđivanja koriste sudije i na koji način. Sudije su uverene da je njihov osnovni zadatak da primene postojeće pravo osim u onim slučajevima u kojima je doslovna primena postojećeg prava u suprotnosti sa onim što smatraju veoma značajnim. Doslovna primena postojećeg prava u Srbiji podrazumeva pretežan a) značaj sistemskog tumačenja zakonskih tekstova i b) oslanjanje na dominantna stanovišta sudske prakse. Sistemsko tumačenje podrazumeva da se sudije prilikom tumačenja, tj. prilikom utvrđivanja normativnog značenja izvora prava pretežno oslanjaju na tekstove istog izvora prava i drugih izvora prava. Srpski sudija će se potruditi da pokaže da je njegova odluka zasnovana isključivo na tekstu koji je zakonodavac proizveo. To je posledica činovničkog mentaliteta i nesklonosti da se sudijskom aktivnošću proizvede bilo kakav sistemski ili društveni efekat koji bi po značaju bio širi od konkretnog slučaja o kom se odlučuje. Još jedna posledica nesklonosti ka „talasanju“ jeste i psihološki efekat „usidrenja“ na osnovu kog sudije uporište za svoj stav o činjenicama i o pravu utemeljuju u dominantnom shvatanju pravne prakse. Primer tog efekta jeste, recimo, razlikovanje između ozbiljne i uslovne pretnje u krivičnom pravu, ili dispozitivnih i imperativnih odredaba u okviru obligacionog prava. Praksa postoji i retko je predmet preispitivanja. Strukturno posmatrano, uspešna je ona advokatska argumentacija koja se zasniva na predlaganju sudu onog značenja pravnih izvora i onog narativa o činjenicama koji su zasnovani na 1. neposredno primenjivom izvoru prava, 2. ostalim povezanim izvorima prava u okviru grane prava, 3. izvorima prava iz druge grane prava ukoliko uverljiv odgovor ne postoji u okviru neposrednog izvora koji se tumači i, konačno, u 4. dominantnom shvatanju prava koje imaju sudije u Srbiji.

Advokat treba da zna šta motiviše sudijsko rasuđivanje. No, empirijska nauka o pravu i filozofija prava su u potpunosti osporile ideju po kojoj su sudije logički automati koji na osnovu postojećeg prava i utvrđenih činjenica logički valjano donose zaključke o konkretnom slučaju.⁹ Njihove odluke su

---

⁹ Barry, M. B. (2020). *How Judges Judge: Empirical Insights into Judicial Decision-Making* (1st ed.). Informa Law from Routledge.

odluke u pravom smislu te reči. Sudije uvek imaju izbor u pogledu norme koju će primeniti, objašnjenja činjenica koje će prihvatiti i konačne odluke i odluke o sankciji koju će izreći. Taj se izbor može suziti tekstovima izvora prava ali se ne može ukinuti.¹⁰ Praktično to znači da advokat, ukoliko želi da ostvari interes svog klijenta, a time, posredno, i svoj interes, mora voditi računa ne samo o onim uticajima koji logički i argumentativno utiču na sudsku odluku, već i o vanpravnim uticajima na sudsku odluku koji mogu biti odlučujući i prilikom izbora prava, objašnjenja činjenica i izricanja konačne presude.

Među tim uslovima imamo neke koje smatramo opravdanim i neke koje smatramo neopravdanim. Kada na sudijsko rasuđivanje utiče mišljenje nekog istaknutog profesora prava, skloni smo da smatramo da je taj uticaj opravdan. Kada na sudijsko mišljenje utiče javna reč političara na čelu izvršne vlasti skloni smo da mislimo da je taj uticaj neopravdan. Neopravdani uticaji na sudijsko rasuđivanje se najčešće pojavljuju u vidu emocija, pristrasnosti i preferencija koje dovode do toga da sudijska odluka izgleda na određeni način. Istovremeno, to nisu faktori na koje advokat može uticati, ali se može na njih osloniti i prilagoditi svoj slučaj.

Advokat treba da ustanovi odnose poverenja i „simpatije“ sa sudom.

Konačno, treći faktor koji odlučujuće određuje sudijsko rasuđivanje jeste poverenje i simpatija koju advokat može izazvati u odnosima sa sudijama. Ljudska karakteristika da je lakše prihvatiti argument onog kome se veruje i onog ko je predmet simpatija poznata je bar od Isokrata, jednog od znamenitih antičkih retora i oratora. Isokrat je pisao da „čovek koji želi da uveri druge ljude mora voditi računa o pitanjima karaktera; svak zna da reči nose veću težinu kada ih izgovori čovek koji ima dobru reputaciju.“ Osim pravno regulisanih, formalnih odnosa koji se uspostavljaju između sudova i advokata, postoji ogroman broj neformalnih normi koje regulišu odnose u okviru pravosuđa. Na osnovu tih odnosa lica na izdržavanju krivičnih sankcija jedni drugima preporučuju advokate, advokati znaju u kom sudu imaju dobre šanse za uspeh a u kom ne, pripravnici znaju šta mogu da očekuju od određenog principala, sudije nižih sudova znaju kako će reagovati viši sud na idiosinkratičnu presudu koja se ne zasniva na uobičajenim, naviknutim načinima presuđivanja. Sadržaj ovog skupa neformalnih normi koje regulišu pravosuđe nije u postupnosti utvrđen od strane empirijske nauke, ali je njegovo postojanje u svim oblastima života nesporno. Na osnovu tih pravila koja pravnici-praktičari saznaju, usvajaju ili im se aktivno opiru u toku rada u pravosuđu, advokat može da stvori sliku o tome kakve odnose može da razvije sa sudom i šta od suda može da očekuje sa stanovišta interesa svog klijenta.

---

¹⁰ Spaić, B. (2020). *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

TEHNIČKO-FILOZOFSKI POGLED NA VEŠTAČKU INTELIGENCIJU

Druga ilustracija pristupa filozofije prava o kom sam u uvodnim delovima rada govorio, podrazumeva bavljenje pitanjem koje u vreme pisanja ovog teksta (prva polovina 2024. godine), budi značajno interesovanje u okviru advokatske profesije – pitanje prava i veštačke inteligencije.

Advokati i pravnici uopšte, osim ako nisu obožavaoci naučne fantastike, sasvim retko znaju za test veštačke inteligencije koji je u članku objavljenom 1950. godine napravio Alan Tjuring (Alan Mathison Turing), pionir kompjuterske nauke.¹¹ Tjuring je naime smatrao da se potvrda da mašina pokazuje inteligenciju koja se ne razlikuje od ljudske inteligencije može dobiti jednostavnom proverom. Test podrazumeva da osoba koja se testira paralelno vodi razgovor sa mašinom koja se testira i sa osobom, tako da mu nije unapred saopšteno koji razgovor vodi sa mašinom a koji sa osobom. Ako testirana osoba ne može da razlikuje odgovore na pitanja koja daje mašina od odgovora na pitanja koje daje osoba, možemo biti sigurni, smatrao je Tjuring, da mašina pokazuje znakove inteligencije koja je sasvim nalik ljudskoj. 23. jula 2022. godine Gugl je otpustio inženjera Blejka Lemojna (Blake Lemoine), zaposlenog u odeljenju za „odgovornu“ veštačku inteligenciju, zbog tvrdnji da je tadašnja verzija veštačke inteligencije stekla samosvest. Lemojn je naime objavio razgovor sa tada tajnim modelom veštačke inteligencije na osnovu kog je razvio uverenje da je VI s kojom je razgovarao postala svesna sebe.¹²

Već ova priča *prima facie* ukazuje na to da modeli veštačke inteligencije prolaze Tjuringov test, što na neki način čini opravdanim pitanje koje pravnici u poslednje vreme postavljaju: Hoće li veštačka inteligencija zameniti pravnike?

Prva konstatacija realističke i analitičke filozofije prava jeste da je pitanje nedovoljno precizno da bi dobilo nedvosmislen odgovor. Da bi se preciziralo, neophodno je utvrditi 1) u čemu se sastoji pravnička delatnost uopšte i advokatska delatnost posebno, 2) koje su sposobnosti veštačke inteligencije koja nas zabrinjava. Tek tada možemo dobiti neke provizorne odgovore na ovo osnovno pitanje.

Da bi zamenila pravnika, neophodno je da je veštačka inteligencija u stanju da rasuđuje kao pravnik. Videli smo da tehničko-filozofska pozicija

---

¹¹ Turing, A. M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, 49.

¹² Cameron, J., Bergen, B. (2023). Does Gpt-4 Pass the Turing Test?. *Proceedings of the 2024 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics. Human Language Technologies*. NAACL, 5183–5210; Sejnowski, T. J. (2023). Large Language Models and the Reverse Turing Test. *Neural Comput*, 35(3), 309–342; Savage, N. (2024). Beyond Turing: Testing Systems for Intelligence. *Communications of the ACM*, 67(9), 10–12.

povlači da je osnovni cilj advokatskog rasuđivanja taj da formira pravni slučaj tako da sud donese odluku u najboljem interesu klijenta. To podrazumeva da advokat na osnovu prethodnog znanja predloži jedno određeno shvatanje činjenica, jedno određeno tumačenje prava i jednu određenu konačnu odluku i da ih obrazloži tako da budu prihvatljive sudu. Jedan deo posla o kom je reč se a) zasniva na pravničkom obrazovanju koje nas uči osnovama pravničke delatnosti, osnovnim principima na kojima se pravo zasniva; b) drugi deo posla se sastoji u mogućnosti identifikacije i interpretacije relevantnih pravnih pravila; c) treći deo pravnog posla se ogleda u sposobnosti da se u moru činjenica identifikuju one koje su relevantne sa stanovišta pravnih propisa; d) četvrta sposobnost podrazumeva da rasuđivanjem na osnovu prava i na osnovu činjenica dođemo do određenog zaključka; e) konačno, advokat mora da bude u stanju da svaki od prethodnih koraka obrazloži na način koji je prihvatljiv sudu. Ova perspektiva nam omogućava da identifikujemo sposobnosti koje veštačka inteligencija mora da ima da bismo uopšte mogli da govorimo o tome da bi u nekoj od prethodno navedenih aktivnosti mogla da zameni ljudsku inteligenciju.

Kada danas govorimo o veštačkoj inteligenciji mislimo pre svega na velike jezičke modele kakav je GPT-4 koji je u osnovi ChatGPTija. Bez razmatranja detalja, veliki jezički modeli jesu softverske neuralne mreže napravljene da podražavaju funkcionisanje ljudskog mozga, koje su trenirane na nezamislivo velikoj količini podataka. Kombinacija softverskog dizajna i stotina milijardi podataka omogućava proizvodima koji su zasnovani na toj tehnologiji da komuniciraju sa korisnicima na način koji je sasvim sličan međuljudskoj komunikaciji.

Veštine pravnog rasuđivanja GPT-4 već su 2022. godine testirane u određenoj meri čak i pre javne dostupnosti ChatGPT-a.¹³ UBE je standardizovani pravosudni ispit u četrdeset jednoj državi Sjedinjenih Američkih Država. Rezultati koje je na ovom testu ostvario GPT-4 su bolji od rezultata 90 % kandidata koji polažu pravosudni ispit. Zaključak autora tog testiranja jeste da

„...veliki jezički modeli mogu ispuniti standard koji se primenjuje na advokate u gotovo svim jurisdikcijama u Sjedinjenim Državama rešavanjem složenih zadataka koji zahtevaju duboko pravno znanje, razumevanje čitanja i sposobnost pisanja.“¹⁴

U septembru 2023. godine autori LegalBench su izradili referentnu vrednost za pravne sposobnosti koja se sastoji od 162 zadatka koji mere specifične vrste pravnog rasuđivanja. Od tri komercijalna modela koji su testirani, GPT-4

¹³ OpenAI (2023). Gpt-4 Technical Report. *arXiv*, 2303.08774v3.

¹⁴ Katz, D., Bommarito, M., Gao, S., Arredondo, P. (2023). GPT-4 passes the Bar exam. *SSRN Electronic Journal*.

je imao najbolje rezultate sa značajnom razlikom. U identifikaciji problema na skali od 100 dobio je rezultat 82,9, identifikaciji pravila 59,2, zaključcima 89,9, tumačenju 75,2 i retoričkom 79,4. Iako su suzdržani u svojim zaključcima, autori ukazuju na to da postoji značajan prostor za poboljšanje veština LLM pravnog zaključivanja koje bi ih moglo dovesti u sklad s pravnicima.¹⁵

Za one koji su skeptični prema testovima koje, uostalom, sprovede inženjeri, i prema analitičkim oruđima filozofije prava, grupa inženjera i pravnika u Australiji je pre par nedelja objavila istraživanje sposobnosti velikih jezičkih modela u poređenju sa omiljenim pravnim eksperimentalnim subjektima – pripranicima. Istraživači su zaključili da su u trenutnom stanju i bez posebnog treninga komercijalni veliki jezički modeli bolji ne samo od pripravnika, već i od mlađih advokata i spoljnjih saradnika u razumevanju ugovora i identifikovanju pravnih problema u njima.¹⁶

Konačno, u testiranjima koja su sprovedena kod nas, zaključeno je da veliki jezički modeli, tj. ChatGPT pokazuje sposobnosti simuliranja pravnog rasuđivanja na velikom broju primera u kojima je razlika između pravnog rasuđivanja i svakodnevnog rasuđivanja najjasnija. Uz odgovarajući zahtev, tj. „prompt“, čak i modeli koji nisu posebno razvijeni za upotrebu u pravne svrhe, pokazuju zavidne sposobnosti rasuđivanja polazeći od nekih osnovnih pravnih pravila, principa, i utvrđenih činjenica. Modeli koji su posebno razvijeni za pravno rasuđivanje su pritom dostupni samo komercijalno uz visoke naknade usmerene pretežno na velike advokatske firme.¹⁷

Na kraju možemo da odgovorimo i na neka od osnovnih pitanja koja se u pravnoj praksi postavljaju u vezi sa upotrebom veštačke inteligencije.

a) Da li znanje velikih jezičkih modela može da parira znanju pravnika? Da. Sa stanovišta raspolaganja odgovarajućim informacijama, koje pravnici savladavaju u toku pravničkog obrazovanja i pravničke prakse, sasvim je izvesno da se bilo koji savremeni model veštačke inteligencije nalazi u prednosti u odnosu na bilo kog pojedinačnog pravnika. Naravno, to ne podrazumeva i normativno stanovište da bi velike jezičke modele trebalo uključiti nekritički u pravnu praksu.

b) Da li veliki jezički modeli mogu da identifikuju i protumače pravne tekstove? Da. Relativna neusmerenost velikih jezičkih modela znači da je od njih teško dobiti pouzdane odgovore na pitanja koja se tiču tačne

---

¹⁵ Guha, N., Nyarko, J., Ho, E. D. et. al. (2023). Legalbench: A Collaboratively Built Benchmark for Measuring Legal Reasoning in Large Language Models. *arXiv*.

¹⁶ Martin, L., Whitehouse, N., Yiu, S., Catterson, L., Perera, R. (2024). „Better Call Gpt, Comparing Large Language Models Against Lawyers. *arXiv*.

¹⁷ Spaić, B., Jovanović, M. (2024). Artificial reason and artificial intelligence: The legal reasoning capabilities of GPT-4. *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, 72(3), 383–422

identifikacije pravnih pravila. Razvoj novih modela i tehnika koje povećavaju pouzdanost jezičkih modela će neumitno dovesti do precizne identifikacije pravnih normi.

c) Da li veliki jezički modeli mogu da uoče pravne probleme u opisima činjenica koji su im dati? Da. Dokumentarna građa, audio i video materijal već postojećim modelima veštačke inteligencije može biti obrađena na visokom nivou, koji je ili uporediv ili veći od nivoa obrade koji je ljudski moguć.

d) Da li veliki jezički modeli mogu da povežu pravo i činjenice tako da donesu zaključak o pravnoj posledici? Da. Na upit, ChatGPT daje prilično pouzdan odgovor o tome na koji način treba pravno rasuđivati, a na osnovu činjenica i pravnih pravila uspeva da donese zaključke, kao i da ponudi alternative mogućnosti za zaključivanje.

e) Da li veliki jezički modeli mogu da ponude razloge u prilog zaključaka koje su predstavili? Da. Temeljni modeli, oni koji su dostupni najširoj publici, danas nisu dovoljni da proizvedu celokupno obrazloženje svih pravnih odluka koje donesu. Razlog za to jeste što su odgovori koje daju modeli generički, zbog odsustva posebnog treninga za pravna pitanja. Ipak, nesumnjivo je da modeli koji nisu posebno trenirani za pravo uspevaju da proizvedu odgovore koji su sasvim slični pravnim odgovorima i pravnim obrazloženjima.

Uprkos svim ovim pozitivnim odgovorima, konačan odgovor na pitanje koje se u struci u poslednje vreme često postavlja je po mom sudu ipak negativan, iz bar jednog razloga. Postoji, naime, još jedan uslov za mogućnost zamene pravnika. Inspirisan Tjuringovim testom, 1991. godine je jedan drugi pionir u istraživanju veštačke inteligencije u pravu, Jap van den Herik (Jaap van den Herik) pokušao je formuliše sličan test za sposobnost računara da rasuđuju kao pravници.¹⁸ Za zaključak da računar može pravno da rasuđuje, pa eventualno i da zameni pravnike, po Van den Heriku nije dovoljan pozitivan odgovor na prethodna pitanja, već je neophodno da je mašina u stanju da bar tri meseca daje pravne savete. U trenutnom stanju tehnologije, svim modelima veštačke inteligencije nedostaje dugoročna pouzdanost, koja je neophodan uslov za obavljanje pravničkih profesija.

Naravno, filozofija prava ne okončava svoj posao dajući realistički i analitički odgovor na pitanje šta je advokatsko rasuđivanje i da li veštačka inteligencija može da zameni pravnike. Filozofiji će, po pravilu, biti daleko interesantnije da razmotri pitanje može li se kod VJM identifikovati neka namera, ili bilo koje drugo mentalno stanje; šta zaista znači rasuđivanje i da li se metod koji veliki jezički modeli koriste za proizvodnju teksta na bilo koji način podudara sa načinom na koji ljudski mozak proizvodi govor; da

---

¹⁸ Van den Herik, H. J. (1991). *Kunnen computers rechtspreken?*. Gouda Quint.

li unutrašnje funkcionisanje modela uopšte možemo nazvati rasuđivanjem ili je reč o prostom kombinovanju materijala na kom su modeli trenirani;¹⁹ da li veštačka inteligencija proizvodi pravni materijal u skladu sa nekim moralnim i pravnim obzirima i principima koji su nam od posebnog značaja.²⁰

Umesto odgovora koji moraju biti zasnovani na trajnijem radu i istraživanju, ponudiću vam jedan primer i jedno pitanje. Kada se komercijalno dostupna plaćena verzija ChatGPT zamoli da postupa kao sudija i unese se opis činjeničnog stanja i pravni tekst koji odgovaraju činjeničnom stanju i pravu koje je primenjivo na jedan slučaj iz 2023. koji se odigrao u Srbiji i o kom u ovom broju časopisa govori Goran Dajović:

Činjenice su sledeće: Osoba je u okviru jedne protestne šetnje bacala jaja na mural koji prikazuje osuđenog ratnog zločinca. Tužilac je teretio za prekršaj sadržan u sledećem pravnom tekstu: Ko nepristojnim, drskim ili bezobzirnim ponašanjem narušava javni red i mir ili ugrožava imovinu ili vređa moral građana – kazniće se novčanom kaznom od 10.000 do 150.000 dinara ili radom u javnom interesu od 80 do 360 časova.

Dobijamo sledeći odgovor, koji vam prenosim u skraćenom obliku:

Pravno pitanje: *Da li je čin bacanja jajima na mural, u kontekstu javnog skupa, predstavljao narušavanje mira ili čin uznemiravanja javnosti kako je definisano ovim zakonima?*

Pravno pitanje: *Balansiranje prava na slobodu izražavanja sa obavezom da se ne remeti javni red i mir. Čin bacanja jajima na mural koji prikazuje osuđenog ratnog zločinca može se tumačiti kao oblik političkog ili društvenog protesta.*

Odluka i obrazloženje: *Da bismo doneli odluku, neophodno je proceniti: kontekst: Da li je čin bacanja jaja nameravan kao simboličan protest ili je podsticao nasilje, mržnju ili remeti javni mir? Uticaj: Da li je čin prouzrokovao značajnu štetu na imovini? Da li je to moglo da podstakne nasilje ili mržnju u javnosti?*

Preliminarni zaključak: *Da je čin bio čisto simboličan, uz nanošenje minimalne fizičke štete, a ne podsticanje na nasilje ili mržnju, mogao bi biti*

---

¹⁹ Macmillan-Scott, O., Musolesi, M. (2024). (Ir)rationality and Cognitive Biases in Large Language Models. *Royal Society Open Science*, 11(6); Zhiwei, F., et al. (2023). LawBench: Benchmarking Legal Knowledge of Large Language Models. *arXiv*; Mitchell, M., Palmarini, B. A., Moskvichev, A. (2023). Comparing Humans, GPT-4, and GPT-4V on Abstraction and Reasoning Tasks, *arXiv, Proceedings of the LLM-CP Workshop, AAAI 2024*; Turpin, M., Michael, J., Perez, E., Bowman, S. R. (2023). Language Models Don't Always Say What They Think: Unfaithful Explanations in Chain-Of-Thought Prompting. *arXiv*.

²⁰ Almeida, G. F. C. F., Nunes, J. L., Engelmann, N., Wiegmann, A., Araújo, M. (2024). Exploring the Psychology of LLLMs' Moral and Legal Reasoning. *Artificial Intelligence*, 333.

zaštićen pravom na slobodu izražavanja, s obzirom na kontekst političkog ili društvenog komentara. Međutim, ako je radnja narušila javni mir, podstakla mržnju ili prouzrokovala značajnu štetu, mogla bi da potpadne pod krivičnu odgovornost za vandalizam ili nasilno ponašanje.

Konačna odluka: Bez citiranja posebnih zakonskih odredbi i zasnovanih isključivo na opštim principima, ako delo nije podsticalo nasilje, mržnju ili je dovelo do značajne imovinske štete, i bilo je u kontekstu izražavanja političkog ili društvenog neslaganja, potencijalno bi se moglo smatrati oblikom zaštićenog izražavanja. Međutim, svaka odluka bi morala da uzme u obzir konkretne dokaze u vezi sa namerom, kontekstom i uticajem dela, uključujući reakciju javnosti i prirodu skupa. Za konačnu pravnu odluku bilo bi neophodno detaljno ispitivanje dokaza, izjava svedoka i citiranih konkretnih pravnih statuta. Ovom odlukom pokušava se uskladiti osnovno pravo na slobodu izražavanja sa potrebom održavanja javnog reda i zaštite imovinskih prava u skladu sa srpskim zakonom.

Ovakvi primeri, filozofiji i filozofiji prava mogu da postave ključno pitanje – čemu nas veštačka inteligencija može naučiti o nama samima, o našim kognitivnim sposobnostima, o našem rasuđivanju i pravnom rasuđivanju. Poređenje odgovora ChatGPT i mišljenja sudije suda za prekršaje u slučaju Aide Ćorović, postavlja nam jedno praktično pitanje koje se sažeto može postaviti na sledeći način: Prolaze li sudije u Srbiji Tjuringov test?

ZAKLJUČCI

Aristotel je u *Nikomahovoj etici* razlikovao dve vrste vrlinâ. *Moralne vrline* su po njemu stanja ili nastrojenosti, tendencije da se postupi na određeni način. U te vrline koje nas čine nadarenim za moralno delovanje Aristotel ubraja hrabrost, umerenost, velikodušnost, strpljenje, istinitost, duhovitost, skromnost, pravednost i druge. Stagiranin je, za razliku od Platona i Sokrata, insistirao na tome da se te vrline ne mogu naučiti u strogom smislu te reči, već se samo mogu steći i oblikovati u toku života. Objašnjavao je i to da one prosto predstavljaju nastrojenosti, koje u svakoj pojedinačnoj situaciji ne moraju rezultirati moralno dobrim delom. Da li će se ove vrline ostvariti, po Aristotelu zavisi pre svega od toga da li posedujemo jednu drugu grupu vrlina, koje naziva intelektualnim. Intelektualne vrline su razumevanje (*nous*), znanje (*episteme*), mudrost (*sophia*), razboritost (*phronesis*) i umešnost (*techne*). Za razliku od moralnih vrlina, intelektualne vrline se uče. Korišćenjem etičkih vrlina na osnovu intelektualnih vrlina stičemo navike koje postaju redovna praksa, a time i sastavni deo našeg karaktera.

Moglo bi se reći da tehnička filozofija prava insistira na razvoju intelektualnih vrлина. Njeni zadaci iz perspektive pravne prakse, tiču se razumevanja, znanja, mudrosti, razboritosti i umešnosti koje su neophodne za praktično-pravno delovanje.

Prvi zadatak filozofije prava jeste da dozvoli pravu i pravnoj praksi, pravnoj nauci i empirijskoj nauci o pravu da sami govore, tj. da utvrdi pravo onakvo kako ono jeste. To je realistička crta savremene filozofije prava. Tvrdio sam da u slučaju advokatskog rasuđivanja to znači da je neophodno odrediti prirodu advokatskog rasuđivanja. Ona se sastoji u tome da advokatsko rasuđivanje za cilj ima da uveri sud u ono tumačenje prava, ono objašnjenje činjenica i onu konačnu odluku koja je u najboljem interesu advokatskog klijenta. U slučaju veštačke inteligencije, tvrdio sam da je osnovni zadatak filozofije prava da u razmatranju pođe od najboljeg naučnog znanja o veštačkoj inteligenciji i o njenim sposobnostima u oblasti prava.

Drugi zadatak filozofije prava jeste da analitički preispita postojeće pravo i postojeću pravnu praksu, tj. ono što je utvrđeno u pravnoj nauci i empirijskoj nauci o pravu. U pogledu advokatskog rasuđivanja sam tvrdio da nas to preispitivanje dovodi do zaključka da uspeh slučaja u korist klijenta zavisi od a) poznavanja prava, b) poznavanja sudije, c) poznavanja logike i socijalne psihologije konkretnog sudije. U pogledu veštačke inteligencije, to podrazumeva razmatranje uslova pod kojima tehnologija može da učestvuje u pravničkom rasuđivanju o pravu i u pravu. Videli smo da su te sposobnosti impresivne i da se već sada može očekivati da veliki jezički modeli značajno učestvuju u pravničkom poslu, ali i da trenutno postoje neka premostiva ograničenja veštačke inteligencije u pravu.

Treći zadatak filozofije prava jeste da kritički usmeri postojeće pravo i postojeću pravnu praksu na osnovu onih saznanja koja joj omogućavaju tačno i realno sagledavanje pravne stvarnosti i njeno analitičko razmatranje. Savremena filozofija prava se pritom koncentriše na propuste u pravnom rasuđivanju i njihovom ispravljanju. Ti se propusti pojavljuju ili kao logičke i argumentativne greške u rasuđivanju ili kao kognitivne distorzije, pristranosti. Obavljajući svoj kritički poziv, i filozofija prava pravno rasuđuje sa namerom da uputi praksu u načine na koje se greške mogu izbeći a pravna praksa poboljšati.

U tome se sastoji tehnički, racionalni karakter filozofije prava. No, advokati nisu ni strojevi za pravno rasuđivanje, ni stohastički papagaji, a vrline koje se od pravnika očekuju nisu samo intelektualne već i moralne. Postoje okolnosti u kojima se celokupan nastup na sudu ne može zasnovati na postojećim argumentima, na postojećim praksama, na postojećim uvreženim stanovištima, na naučenom znanju. U tim slučajevima, advokat je pozvan da insistira na tome da se uz ostvarenje povoljnog rezultata za svog klijenta,

ostvari i pozitivan rezultat za pravo i za društvo. Nekada i same okolnosti slučaja, i složenost položaja klijenta, dovode advokata u naizgled bezizlaznu situaciju u kojoj, upravo zarad najboljeg interesa klijenta, mora izabrati onu odbranu čiji je uspeh neizvestan, ali koja može dovesti ne samo do ostvarenja jednog ličnog interesa, već i do ostvarenja obećanja racionalnosti i logičnosti, razboritosti i pravednosti, do suprematije moralno i racionalno vrednog prava.

Inspirativna filozofija prava, pod uslovom da je dovoljno uticajna u pravnoj praksi i u javnom prostoru, tada ima potencijal da uobliči i naglasi one vrline koje su u tim situacijama neophodne, i da pobudi kod auditorijuma nastojanje da se ta vrlina ostvari. U takvim situacijama pravna stvarnost dobija najboljeg saveznika u inspirativnom filozofskom razmatranju pravnih vrednosti. To je istovremeno i tačka u kojoj inspirativno mišljenje filozofije prava privremeno dobija uslovnu prednost u odnosu na tehničko mišljenje filozofije prava, i postoje dobri razlozi da se njeni inspirativni aspekti filozofije prava iskoriste da bi se postigle svrhe koje nadilaze interes klijenta i advokatsku nadoknadu.

LITERATURA

- Almeida, G. F. C. F., Nunes, J. L., Engelmann, N., Wiegmann, A., Araújo, M. (2024). Exploring the Psychology of LLMs' Moral and Legal Reasoning. *Artificial Intelligence*.
- Barry, M. B. (2020). *How Judges Judge: Empirical Insights into Judicial Decision-Making* (1st ed.). Informa Law from Routledge.
- Beltrán, J. F., Vázquez C., (eds.) (2022). *Evidential Legal Reasoning. Crossing Civil Law and Common Law Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bystranowski, P., Janik, B., Próchnicki, M., et al. (2022). Do Formalist Judges Abide By Their Abstract Principles? A Two-Country Study in Adjudication. *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique*, 35, 1903–1935.
- Cameron, J., Bergen, B. (2023). Does GPT-4 Pass the Turing Test?. *Proceedings of the 2024 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*. NAACL, 5183–5210.
- Cane, P., Kritzer, M. H. eds. (2010). *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*. Oxford University Press.
- Dajović, G. (2023). *Osnovi pravnog rasuđivanja*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Dewey, J. (1924). Logical Method and Law. *Cornell Law Review*, 10(1), 560–572.
- Đorđević, M. (2022). Between the Judiciary and Advocacy: Professional Preferences of Law Students in Serbia. *Socioloski pregled*, 56(2), 680–708.

- Grimm, P. (2010). Social Desirability Bias. U: J. Sheth, & N. Malhotra (Eds.), *Wiley International Encyclopedia of Marketing Hoboken*. NJ: John Wiley & Sons.
- Guha, N., et al. (2023). A Collaboratively Built Benchmark for Measuring Legal Reasoning in Large Language Models. *arXiv*.
- Jones P. C., Bergen, K. B. (2023). Does Gpt-4 Pass the Turing Test?
- Katz, D., Bommarito, M., Gao, S., Arredondo, P. (2023). GPT-4 passes the Bar exam. *SSRN Electronic Journal*.
- Keith, E., Whittington, R., Kelemen, D., Caldeira, G. A. (eds.). (2008). *The Oxford Handbook of Law and Politics*. Oxford University Press.
- Klein, D. E., Mitchell, G. (2010). *The Psychology of Judicial Decision-Making*. Oxford University Press.
- Kurki, V. (2019). *Theory of Legal Personhood*. Oxford University Press.
- Macmillan-Scott, O., Mussolesi, M. (2024). (Ir)rationality and Cognitive Biases in Large Language Models. *Royal Society Open Science*, 11(6).
- Martin, L., Whitehouse, N., Yiu, S., Catterson, L., Perera, R. (2024). Better Call Gpt, Comparing Large Language Models Against Lawyers. *arXiv*.
- Mitchell, M., Palmarini, B. A., Moskvichev, A. (2023). Comparing Humans, GPT-4, and GPT-4V on Abstraction and Reasoning Tasks. *arXiv, Proceedings of the LLM-CP Workshop, AAAI 2024*.
- Mrakovčić, M., Vuković, D. (2019). „Internal” Crisis of Judiciary? Attitudes of Members of the Legal Professions in Croatia and Serbia Towards Judiciaries in Their Countries”. *Politička misao*, 56(1), 75–105.
- OpenAI. (2023). Gpt-4 Technical Report. *arXiv*, 2303.08774v3.
- Rachlinski, J. J., Wistrich, A. J. (2017). Judging the Judiciary By the Numbers: Empirical Research on Judges. *Annual Review of Law and Social Science*, 13(1), 203–229.
- Savage, N. (2024). Beyond Turing: Testing Systems for Intelligence. *Communications of the ACM*, 67(9), 10–12.
- Schauer, F. (2009). *Thinking Like a Lawyer*. Harvard University Press.
- Sejnowski, T. J. (2023). Large Language Models and the Reverse Turing Test. *Neural Comput* 35(3), 309–342.
- Spaić, B. (2019). *Tumačenje prava u okviru hermeneutike Emilia Betija*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Spaić, B. (2020). *Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Spaić, B. (2024). Evolutionary and Static Interpretation. U: *Research Handbook on Legal Evolution*. Edward Elgar Publishing, 341–359.
- Spaić, B., Dajović, G. (2016). *Pravo na obrazloženu presudu – praksa Evropskog suda za ljudska prava*. Podgorica: Centar za demokratsku tranziciju.
- Spaić, B., Đorđević, M. (2022). Less is More? On the Number of Judges and Judicial Efficiency. *Pravni zapisi*, 13(2), 421–445.

- Spaić, B., Đorđević, M. (2024). Who Works More, and Who Works Smarter?: Comparing Judicial Performance in Europe. *Pravni zapisi*, 15(1), 121–150.
- Spaić, B., Isibor, R. (2024). When Legal Interpretation is Not About Language. The Curious Case of Lidia Poët. *Journal of Argumentation in Context*, 13(1), 131–162.
- Spaić, B., Jovanović, M. (2024). Artificial Reason and Artificial Intelligence: The Legal Reasoning Capabilities of ChatGPT. *Annals of the Faculty of Law in Belgrade*, 72(3), 383–422.
- Turing, A. M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, 49.
- Turpin, M., Michael, J., Perez, E., Bowman, S. R. (2023). Language Models Don't Always Say What They Think: Unfaithful Explanations in Chain-Of-Thought Prompting. *arXiv*.
- Van den Herik, H. J. (1991). *Kunnen computers rechtspreken?*. Gouda Quint.
- Vuković, D. (2017). Advokatura u Srbiji: Rezultati empirijskog istraživanja. *Branič, časopis za pravnu teoriju i praksu Advokatske komore Srbije*, 1–4.
- Walton, D., Macagno, F., Sartor, G. (2021). *Statutory Interpretation*. Cambridge University Press.
- Wróblewski, J. (1992). *The Judicial Application of Law*. Springer.
- Zhiwei, F., et al. (2023). Lawbench: Benchmarking Legal Knowledge of Large Language Models. *arXiv*.